

סיפורי אסונות בעיתון ההמון הארץ-ישראלי האור וטביעת ה"טיטניק"

עוזי אלידע

ובתכנוני הוא המשיך לטפל באירוע בדרך דרמטית וסנסציונית עד סגירתו ב־1915.²

במאמר אנתח דוגמה לסיפור אסון מקומי, שריפת טחנת קמח בירושלים בסתיו 1908. מנגד אשווה את אופן הסיקור של אירוע זה לסיקור אחד האסונות הדרמטיים במאה העשרים, טביעת ה"טיטניק" בצפון האוקיינוס האטלנטי באפריל 1912. כיצד הצליח עיתון ירושלמי יומי קטן ודל אמצעים לסקר אירוע עולמי רחב היקף זה? מה היו מקורות המידע שלו, מה הייתה דרגת אמינותו וכיצד הצליח להפוך את האירוע לרלוונטי ולבעל משמעות עבור הקורא הארץ-ישראלי?

פתאום אירע אסון...

איתמר בן אב"י הפך כאמור את עיתונו של אביו **הצבי** לעיתון המון סנסציוני החל מראש השנה תרס"ט (1908). גם בתקופת אביו ניסה העיתון לעניין את קוראיו באמצעות מידע שוטף מהעולם הרחב שנכתב בסגנון סיפורי ציורי. לכך תרמה בעיקר אשתו של בן-יהודה, חמדה, שסיפקה לעיתון תיאורים צבעוניים על חי הביולוי והתרבות בפריס, ייסדה מדור אפנה וכתבה דרך קבע סיפורים דרמטיים קצרים לעמוד הראשון של העיתון. אולם עד 1908 הקפיד בן-יהודה להציב בראש העיתון נושאים הקשורים למפעל הציוני ולעיומותים בינו לעולם הדתי. העברת העריכה הראשית לידי בן אב"י ולצדו אמו החורגת חמדה, הובילה להופעת כותרות מסוג חדש בעיתון שעסקו בפלילים, ברכילות ונוסחו עתה בשפה דרמטית וסנסציונית.

כחודש וחצי לאחר הופעת העיתון במתכונתו החדשה, בגיליון מס' 28 מן ה-28 בנובמבר 1908, הופיע בו לראשונה סיפור אסון שנוסח באופן דרמטי וסנסציוני ומוקם לכל רוחב העמוד הראשון.³ האירוע שבו עסק גיליון **הצבי** נחרט עמוק בזיכרונו של בן אב"י. עשרות שנים מאוחר יותר, בשעה שכתב את זיכרונו, הוא מצא לנכון להקדיש מקום לנושא זה. וכך כתב בן אב"י בשנת 1942 על אודות אירוע מקומי שתיאר בתחילת נובמבר 1908:

פתאום אירע אסון, באחת משכונות ירושלים פרצה תבערה גדולה. וטחנת הקמח אשר בה עלתה באש. המראה היה מחריד. יצאתי להסתכל

במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה החלה לצאת לאור באירופה ובארצות הברית עיתונות המון. יותר משהתכוונה לדווח היא נועדה לבדר את קוראיה, קרי לעורר בהם תגובה רגשית של פחד ושמחה, זעם, מתח והרגשת הקלה, תדהמה וצחוק. מגמה זו של התענגות חושית, יצרית ורגשית, התבטאה בעיצוב הגרפי והסגנוני שהיה עשיר באיורים, דרמטי וסנסציוני. בשל רצונו לבדר ולהרטיט, העדיף עיתון ההמון חומרים חדשתיים מסוג מסוים כמו אירועים פליימ, על סיפורים טבעיים, רכילותיים ואירועי קטסטרופה, קרי סיפורי אסונות.

ז'אנר "סיפורי האסונות" הופיע כבר בספרות הפמפלט העממית במאות השש-עשרה והשבע-עשרה והפך לנכס צאן ברזל של עיתונות ההמון במאה התשע-עשרה. עיתוניים אלה עסקו מצד אחד באסונות טבע כמו רעידות אדמה, שיטפונות, מכות ברק, מפולות שלגים וסופות ים אימתניות; מצד שני – גם באסונות אנושיים כמו שריפות, תאונות רכבת, טביעת אניות והתמוטטות בניינים. אירועים מעין אלה לא רק תוארו בסגנון סיפורי דרמטי אלא גם הומחשו באמצעות ליתוגרפיות צבעוניות שהציגו את אוזלת ידו של האדם הקטן נוכח השריפה המאיימת להכחידו או הגל הענק המופיע לפתע משום מקום והמאיים לשטוף אותו לים בהרף עין. מאחורי תיאורים כה דרמטיים ופלסטיים עמדה תפיסת עולם דטרמיניסטית ופסימית. מול איתני הטבע וכוחו של הגורל עומד האדם חסר אונים, הקטסטרופה לא מבחינה בין אדם מן השורה לבעל עוצמה פוליטית, בין עשיר לעני. העובדה שסוג זה של סיפור הוצג בעוצמה דרמטית וויזואלית יצרה בקורא הזדהות וחרדה קיומית והובילה גם לסוג של קטרזיס.¹

במאמר זה אבחן את מקומו של סיפור האסון בראשית ימיה של עיתונות ההמון הישראלית. עיתונות זו, כפי שהצגתי במחקרים קודמים, נולדה בשלהי התקופה העות'מאנית. בסוף שנת 1908 חזר איתמר בן אב"י משהות ארוכה באירופה, שם נחשף לעיתונות ההמון הצרפתית והגרמנית. בהשפעתה הוא החליט להפוך את עיתונו הוותיק של אביו, אליעזר בן-יהודה, **הצבי**, לעיתון המון. ואכן, החל ב־30 בספטמבר 1908 החל **הצבי** לצאת בתדירות יומית במתכונת זו. אמנם העיתון שינה בסוף פברואר 1910 את שמו ל**האור**, אולם בסגנונו

תיאורו האישי של בן אב"י הוא מלאכת מחשבת בתחום הכתיבה הסנסציונית דרמטית. המאמר פותח בתיאור פסטורלי: "הירח יפה, הלילה ביום, האוויר קריר ונעים, נלך נא לטייל אמרתי ואצא החוצה..." כאן מתחולל מפנה דרמטי: "ובו ברגע מבלי משים, כאילו שכחתי, כי הלבנה עלתה כמעט עד חצי השמים, העיפותי עין למזרח; שם ראיתי אור אדום אור נהדר, הירח בצאתו מתוך ההרים! נזעקתי, מהרו לראותו, מהרו לראותו!..." בקטע זה יש עלייה ניכרת בדרגת ההתייחסות הרגשית לאירוע. הקטע מתובל בקריאות רמות המוצגות בגוף ראשון ובריבוי סימני קריאה, אולם המחבר רחוק עדיין משיאה של הדרמה. המאמר בנוי משלבים. כל שלב מעלה בכמה "אוקטבות" את התיאור הרגשני לאחור שלב השלווה הפסטורלית ושלב התדהמה וההתפעמות הגדולה שלב החרדה.

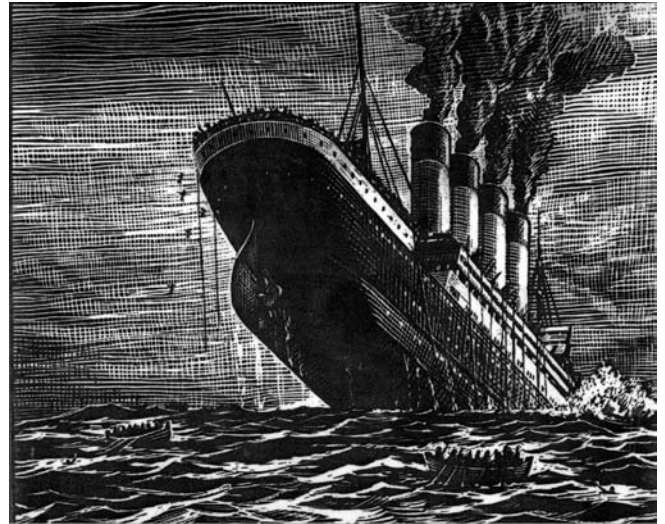
אולם מיד התעוררתי מדמיוני, מיד נוכחתי כי עייתי, לא הירח היה המראה היפה ההוא, לא סבב התרומם בחלל העולם. אלא אש, אש אדיר שלא ראיתי כמותו זה כמה וכמה שנים. אז הבנתי, זו הייתה תבערה, הבינותי כי שם, במזרח הקרוב התלקח בית גדול באש, הבינותי כרגע כי בירושלים הטובה, בירושלים המשוללה משאבים ומכבים, בירושלים הנרדמת תוכל התבערה לפשות, להתפשט בכח ובעוז, תוכל לאכול מסביב, תוכל להחריב לא רק את הבית הבווער, אלא את כל הסביבה, ואם יפוח הרוח, את כל העיר. הבינותי כי יש סכנה!

החרדה מתערבת בחמלה גדולה על העיר ותושביה. המחבר ממשיך ומתאר בדרמטיות כיצד מיהר ורץ לעבר התבערה ואתו רצו אלפי סקרנים. התיאור הדרמטי הולך ומתחזק כאשר מתאר בן אב"י את האש עצמה:

ופתאום הבהיק האש ביתר עז, הלהבות נלחמו זו בזו, התלקחו אחת ברעותה ותהפוכנה לים יוקד, ונבטי כולנו, והנה קרק! חצי הגג התערער, הזדעזע והתפורר, חצי הגג נפל לתוך הים הזה בהמולה נוראה ומרעידה את הלב. עוד אנחנו מביטים, עוד אנחנו רועדים, והנה קרק! והכותל המרכזי התמוטט והתפורר כעפר פשוט לתוך הים הרעב. ובכל פעם שהתפורר גג, בכל פעם שהתפורר כותל כמו צמרמורת חשמלית עברה בכל העם.

חויית הדיווח מתעצמת בזכות התיאור הדרמטי בגוף ראשון והשימוש בכלי המחשה ויזואלית ואקוסטית של עוצמת הלהבות ותיאור התפרקות המבנה. תיאור השריפה נמשך והולך ומתואר בזמן הווה מתמשך. כך מתחזקת האשליה כאילו הכול מתרחש בזמן אמת, כמעין שידור ישיר: "קרק! זה עתה נפל עוד כותל. קרק! זה עתה התרסקו הרעפים והעצים לתוך האש האוכלת". המחבר מפליא בתיאור האש ומחזק את רושם האש תוך הנגדתה לשמים השקטים. התיאור נמשך ב"זמן אמת" עד לכיבוי השריפה: "ולולא סחבני הלאה משמה ידיד מידידי, לולא הכרחתי גם עופרת היום לצאת המקום הקוסם, כי אז נשארתי עוד שעה, שתיים אולי עד הבוקר, לראות ולשבוע."⁵

התיאור הדרמטי סנסציוני של השריפה הכה הדים ביישוב הקטן. גיליונות הציב נחטפו למחר, אולם במקביל נשמעו גם קולות ביקורת שכן אב"י הזכיר בזיכרונותיו:

בלהבות האוכלות את הבניין הרעוע על כל אשר בו, ובשולי בשעה מאוחרת בלילה לביתי, ישבתי לשולחן הכתיבה ותיארתי בהרחבה ובפרטי פרטים תבערה ירושלמית לא שכיחה זאת, והכתרתי את כל העמוד הראשון כולו בכותרת גדולה וצעקנית, כמנהג עיתוני ברלין, פאריס ורומא, אשר לקחתי לי לדוגמא, רק את צילום התבערה לא יכולתי לפרסם, מטעמים כספיים.⁴

בעקבות עיתונות ההמון האירופית פעל בן אב"י לבדר את הקורא המקומי באמצעות שימוש בשתי טכניקות של כתיבה עריכה. הוא ניסה להפוך אירוע שבימי בן-יהודה היה זוכה לאזכור קצר בעמוד פנימי לאירוע מרכזי ובולט, ולתארו כהתרחשות רבת עוצמה, מזעזעת, יוצאת דופן ומפתיעה שלא נראתה כמוה קודם לכן. לצד זה ניסה גם לערב את הקורא באופן ישיר בחוויית האסון, לתת לו הרגשה כאילו הוא עצמו נכח באירוע וחווה אותו באופן בלתי אמצעי.

מגמת העוצמה וההגזמה ניכרת בשטח שהקצה בן אב"י לתיאור האירוע: שני עמודים שלמים שהם מחצית משטח העיתון. בראש העמוד הראשון הוא מיקם כותרת ענק לכל רוחבו באותיות דפוס עבות: "התבערה השלישית בירושלים", ומתחת לה תת-כותרת באותיות בולטות לא פחות: "תחנת 'זרובבל' נשרפה באש – תנו לנו מכבים!"

אם הכותרת הראשית הייתה אמורה ללכוד את עיניהם של העוברים ושבים הרי תת-הכותרת הוסיפה מעט פירוט והרבה מוסר השכל בצרוף דרישה מהשלטונות לשפר את שירותי הכיבוי בעיר. חלק מגיליונות העיתון הופצו ברחוב על ידי רוכלים שנהגו לצעוק את הכותרות ברחבי ירושלים ויפו. כך שבמידת מה נוסחה הכותרת לא רק כדי שתבלוט ותמשוך את עיני העוברים ושבים אלא גם כדי שתישמע באוזניהם. הטקסט עצמו חולק לשני חלקים: החלק הראשון כלל את תיאור האירוע בראייתו האישית של בן אב"י. החלק השני הביא מידע עובדתי "יבש" שכלל פרטים נוספים על ההתרחשויות בירושלים בזמן האירוע, תיאור השמועות שהופצו בעיר והפרכתן ולבסוף תיאור היסטורי קצר של תולדות הטחנה שנשרפה.

ומחזקת את הרלוונטיות שלו לקורא. לעומת זאת האירוע הדרמטי ביותר עלול להפוך ללא רלוונטי אם המידע יגיע באיחור של כמה ימים.

ערב טביעת ה"טיטניק" הצליחה העיתונות העולמית לשבור את מחסום המרחק־זמן באמצעות שירות טלגרף חשמלי ותקשורת טלגרף אלחוטי (שהשימוש בה היה עדיין יקר להחריד). סוכנויות ידיעות מרכזיות כגון Havas הצרפתית, Reuters האנגלית או AP האמריקנית שפעלו מאמצע המאה התשע־עשרה הצליחו להעביר מידע חדשתי תוך דקות מקצה אחד של העולם לקצה השני, אולם לסוכנויות אלה לא היה ייצוג בירושלים העות'מאנית. העיר התחברה לטלגרף בסוף המאה התשע־עשרה, אלא שהנהגים המרכזיים משירות זה היו משרדי ממשלה וקונסוליות זרות. את מקום סוכנויות הידיעות הבינלאומיות הגדולות תפסה מחד גיסא סוכנות הידיעות התורכית Agence Nationale, ידיעותיה הועברו בדרך כלל בחינם לעיתוני ירושלים, מאידך גיסא התקיים בירושלים משרד ידיעות טלגרפיות בהנהלת אזרח גרמני בשם ד"ר בניציגר. משרד זה שיווק ידיעות של סוכנות הידיעות הגרמנית Wolf תמורת תשלום.¹⁰

למרות קיומם של מקורות מידע טלגרפיים לא הצליח האור להביא מידע טלגרפי עדכני מסיבות כלכליות: העיתון היה עני מכדי לשלם דמי מנוי. אמנם היה בעיתון מדור "טלגרמות", אבל חלקו הגדול הורכב ממידע שדלו עורכי העיתון מעיתונות חוץ שהגיעה לירושלים באיחור של שבוע עד שלושה שבועות דרך קהיר, ביירות או איסטנבול. הממשל התורכי היה מודע לערך התעמולתי של המידע הטלגרפי, ולכן העביר לעיתים מידע חדשתי בחינם, אבל מידע זה היה חד צדדי ושיקף אינטרסים תעמולתיים עות'מאניים.

כדי לשבור את מחסום המנופול הממשלתי, נדרש העורך הירושלמי לטכסיסים כדי להוציא מידע מסוכנות ידיעות מקומית מבלי לשלם. בן אב"י מודה בזיכרונותיו שבקיץ 1914 הערים על ד"ר בניציגר ו"גנב" ממנו ידיעה בלעדית שהגיעה לירושלים בצורה משובשת. בניציגר, שלא הבין את תוכן המברק, הראה אותו לבן אב"י וזה הבין מיד את תוכנה, הסתיר זאת ממנו ומיהר לפרסם ראשון את פרשת רצח פרנץ פרדיננד בסרייבו.¹¹ העורך הירושלמי השתמש לעתים גם בשירותיהם של ידידים שעבדו במשרדי הדואר או בקונסוליות הזרות כדי לקבל מידע טלגרפי חנים.¹²

לעיתון הירושלמי הייתה אפשרות להשיג מידע טלגרפי באמצעות אדם פרטי ששלח מברקים מבתי דואר בחו"ל לפלסטינה. אולם מברקים אלה לא הגיעו ישירות לבית הדואר בירושלים אלא עברו דרך איסטנבול, שם עברו צנזורה של שלטונות הבירה. חלק מהמברקים כלל לא הגיע לירושלים, אבל גם המידע הטלגרפי שהצליח לשבור את מחסום הצנזורה הגיע לעתים לירושלים מחוק בחלקו ומשובש. כך לדוגמה ב־24 באפריל 1912 קיבל האור מברק שנשלח מברלין יום קודם לכן. המברק סיפר לכאורה על רצח אלף יהודים ברוסיה. מערכת העיתון העירה שהמידע לא שלם ולא ברור, שכן לא ניתן היה להבין ממנו היכן בדיוק ומתי התרחש האירוע. למחרת היום פרסם העיתון התנצלות וסיפר שהמברק היה משובש ועורכי העיתון בבלו בין המילה "רוס" למילה "פאז". רק כעבור שבועיים הצליח העיתון, בהתבססו על עיתונים זרים שהגיעו לידינו, למסור מידע מפורט יותר על טבח זה שהתרחש, כאמור, בפאז שבמרקו.¹³

כשיצא העיתון למחרת, קמה סערה לא בקהל הקוראים חלילה, בלתי אם בחוגי המשכילים. כיצד בעיתון הנושא את שם בריהודה, נעשתה השערורייה הנוראה הזאת? לתת מקום בעמוד הראשון לידיעה של מה בכך, שכל העיתונים העבריים, של ארו צדבאום בגולה ושל ישראל דוב פרומקין בירושלים, היו מצניעים אותה בשולי העמוד האחרון, עם שערורייה כזאת לא יכלו אניני הדעת להשלים.⁶

בן אב"י המשיך וסיפר שחלק מהמשתתפים הקבועים בהצבי איימו לעזבו, אולם אביו ואמו נתנו לו גיבוי והגנו עליו בפומבי למרות חששותיהם. בעקבות הלחץ הציבורי הוא נאלץ להבטיח שלא ייתן בעתיד תבערות ורציחות בעמוד הראשון, אולם לאחר שוך הסערה הוא חזר לסרו.

הצלחת הצבי הובילה להופעת עיתון המון מתחרה, החירות, ב־11 במאי 1909, תחילה בעריכת אברהם אלמליח ואחר כך בעריכת בן עטר (מיוני 1910).⁷ גם החירות העמיד את סיפור האסון במרכז והשתמש באותן טכניקות של העצמה והגזמה מחד גיסא ושל סובייקטיביות תיאורית מאידך גיסא.⁸

"האסון על הים"

אחד ממרכיבי סיפור האסון בעיתונו של בן אב"י היה עקרון ה"רלוונטיות". הסיפור צריך להיות בעל משמעות בעיני הקורא. הוא צריך להתרחש במקום ידוע ולגעת בתחומים ובחוויות מוכרות לקורא ולהחשב משפיע על חיי היום־יום שלו. הטיפול בטחנת הקמח בירושלים ענה על קריטריון זה מפני שהוא התרחש בעיר שבה התגוררו רבים מקוראי העיתון ועסק במתקן חיוני ששריפתו יכולה הייתה להשפיע על אספקת הלחם לקורא.

העיסוק של עיתון החירות בפברואר 1911 בשריפת בנייני הממשלה באיסטנבול היה אולי רלוונטי פחות לקורא הארץ־ישראלי, אבל אין לשכוח שבעיני קורא החי באימפריה העות'מאנית מדובר היה באסון שהתרחש בעיר הבירה שלו ופגע בלב האדמיניסטרטיבי שלה, עובדה שיכולה הייתה להשפיע על חיי היום־יום שלו. איתמר בן אב"י הבין היטב את חשיבות כיסוי האירועים המרכזיים שהתרחשו באיסטנבול. עובדה זו מסבירה את השטח הנרחב שהקדיש להתקוממות נגד הסולטאן ולניצחון התורכים הצעירים. אירוע זה זכה לסיקור דרמטי־סנסציוני בעמודי הראשונים, תוך שימוש יוצא דופן בצילומים.⁹ לעומת זאת אירועים קטסטרופליים בחלקי עולם אחרים זכו לסיקור שונה. אסונות טבע כמו שיטפונות, רעידות אדמה, או מעשי ידי אדם כמו תאונות רכבת, שריפות או טביעות אניות זכו בדרך כלל בעיתון הסנסציה הירושלמי לסיקור בעמוד הראשון, אבל האירוע לא תופס כותרות ראשיות ועמודים שלמים. זאת בשל העובדה שהעורך הניח ששריפה בסין או רעידת אדמה או התפרצות הר געש באיטליה תעניין את הקורא אבל תיתפס כמשהו מרוחק מדי ולא מספיק רלוונטי לקורא.

מרכיב ה"רלוונטיות" קשור למרכיב ה"מהירות". הידיעות הרלוונטיות בעיתון ההמון האירופי הן בדרך כלל ידיעות מקומיות המתרחשות בעירו של הקורא או בארצו. לפיכך משך הזמן שבין מועד התרחשות האירוע למועד הגעת המידע למערכת קצר ביותר. היכולת לדווח על אירוע כמעט ב"שידור ישיר" מעצימה את הדרמה

העולם ירד למצולות גם העושר הרב שהיה באינייה, שהייתה "טעונה הרבה זהב וכלי חפץ. רק אבנים יקרות בלבד היו עליה במחיר כמיליון לירה אנגלית. אישה אחת אמריקנית נשאה איתה פנינים בשנים עשר אלף לירה. הכל היה נתון באחריות אבל באחד למאה משוויו"¹⁶.

העוצמה הדרמטית של האירוע נבעה מהתדהמה שבכישלון האדם המודרני לנוכח איתני הטבע. כיצד ייתכן שהידע מדעי וטכנולוגי לא עמד מול קרחוני האוקיינוס? כדי להזגיש את גודל האסון ואת חשיבותו הגלובלית הוקדש עיקר הכתבה להתייחסות המוסדות והאישים הפוליטיים המרכזיים בעולם המערבי לאירוע. העיתון בעזרת מידע מעיתונים צרפתיים, אנגליים וגרמנים סיפר על טקסי אבל שנערכו בפרלמנט הגרמני והאנגלי ועל דיון דחוף ודרישה לוועדת חקירה בבית הנבחרים האמריקני. נוסף על כך ציטט העיתון באריכות מכתבי תנחומים שכתב הקיסר הגרמני למלך אנגליה ועל מברק אחר ששלח המלך האנגלי לנשיא ארצות הברית. לפתע נראה שהאסון הנורא השכיח מחלוקות בין עמים ומדינות ויצר סולידריות של אחים לצרה.

למחרת היום, בגיליון 156 מ־23 באפריל 1912, פחת העניין באירוע הטיפול בו הועבר לעמוד 2. הידיעה הקצרה בתחתית העמוד הכילה מידע על הגעת ה"קרפטיה" עם מספר ניצולים קטן מזה שדווח עליו בגיליון הקודם: 645 מתוך 3,340 נוסעים שהיו על ה"טיטניק". העמוד הראשון הוקדש לעיסוק בעניינים מקומיים (אנטישמיות כלפי תלמידים יהודים בבית הספר הגרמני בירושלים)¹⁷.

ירח הדבש של בן אב"י

אופן הטיפול של האור באסון ה"טיטניק" מעורר תמיהות. כיצד ייתכן שסיקור אירוע כה חשוב היה חיוור הרבה יותר מן הסיקור של שריפת טחנת קמח בירושלים? כיצד ייתכן שלהוציא גיליון אחד, מה־22 באפריל 1912, מוקמו הידיעות העוסקות באירוע בעמודים הפנימיים? הדיווח מה־22 בחודש היה אכן דרמטי, אבל עוצמתו הייתה קטנה בהרבה מזו של הדיווח על שריפת הטחנה מ־1908. יתרה מזאת, הדיווח לא כתוב בגוף ראשון אלא בגוף שלישי. זהו דיווח ענייני יבש וחסר בו התיאור הצורני והדרמטי האופייני כל כך לבן אב"י. העורך ניסה אמנם להסביר לקורא עד כמה האירוע יוצא דופן ומזעזע, אולם התיאור לא עשה שימוש בסגנון סיפורי ולא בסופרלטיבים ובטכסיסים הרטוריים האופייניים לכתבתו של איתמר בן אב"י.

אפשר להסביר את הדיווח המאופק בעובדה שמדובר באירוע שלא היה רלוונטי לקורא המקומי. אולם כיצד ייתכן שעיתון סנסציה המכיר בחשיבות האירוע לא נתן לכך ביטוי בעיתון? אופן דיווח זה לא נבע, להערכתך, מהחלטה מערכתית להוריד פרופיל בשל חוסר עניין. עורכי העיתון היו מודעים לחשיבות האירוע ואף הסבירו זאת בגיליון ה־22 באפריל. הסיבה המרכזית נובעת קודם כול מיעוט מידע. עיקרו של המידע שפורסם בעיתון נשען על דיווחי עיתונות כתובה אירופית, ורק מיעוטו בא מדיווחי סוכנות הידיעות התורכית שניתנו בחינם. אולם נראה שהסוכנות התורכית סיפקה מעט מידע מכיוון שאירוע זה לא שירת מטרת תעמולתיות תורכיות. בסך הכול המידע הגיע באיחור ובעיקר בצורה לא רציפה. כאשר הצטבר בידי העורך מספיק חומר, כמו בגיליון ה־22 באפריל, הוא הציבו בעמוד

שילוב תנאים אלה – מגבלות טכנולוגיות, מגבלות צנזוריאליות ומצב כלכלי רע של העיתון – מסביר מדוע העדיף העיתון הירושלמי לדווח על אסונות מקומיים, שאותם אפשר היה לסקר במהירות תוך שמירה על עקרון הרלוונטיות והעצמת הממד הדרמטי. לפיכך כאשר הגיעו לראשונה ידיעות לירושלים על טביעת ה"טיטניק", לא ייחס האור חשיבות רבה לאירוע.

הידיעה הראשונה על האירוע התפרסמה בעיתון בגיליון 153 מיום שישי ה־19 באפריל 1912, קרי כארבעה ימים לאחר הטביעה (האנייה טבעה ביום ראשון בלילה שבין ה־14-15 באפריל). היא מוקמה בתחתית עמוד 3, במדור "תלגרמים אחרונים", ונראה שמקורה בסוכנות הידיעות התורכית. המברק נשלח ב־17 באפריל והודיע ש"פגעה הספינה טיטאנו מחברת וסטאורל בהר קרח והחלה לצלול. הפליגו כמה ספינות הצלה"¹⁴. רק כעבור ימים מספר הבינו העורכים את חשיבות האירוע. בגיליון מס' 155 של האור, 22 באפריל 1912, מוקמה הידיעה בעמוד הראשון תחת הכותרת: "האסון על הים". הידיעה לא תפסה את כל רוחבו של העמוד הראשון וגודל הכותרת היה קטן מזה של הכותרת שעסקה בשריפה בירושלים, אבל עדיין תפסה הידיעה שלושה טורים בראש העמוד.¹⁵

נראה שלדיעה זו היו מקורות מספר: עיתונים זרים שנשלחו בדואר גליל לירושלים, ודיווחי סוכנות הידיעות התורכית. בכתבה תוקן שמה של האנייה ל"טיטניק". ברשות העיתון לא היו עדיין פרטים על שהתרחש על סיפון האנייה. העיתון פתח וסיפר ש"הידיעות הראשונות בדבר האסון של הספינה טיטניק הגיעו על ידי 'טלגרף בלי חוטים' ומיד מיהרו 3 ספינות לעזרתה, זאת לאחר ש'כתב הניצוצות' [שדר אלחוט] האחרון של הטיטניק היה מבלבל ונפסק פתאום". המידע על המתרחש מועט "מפני בלבולים חשמליים באוויר אי אפשר להיות במשא ומתן מסודר עם הספינה קרפטיה". נראה שתוך כדי כתיבת הידיעה הגיע לידי מחבר הכתבה מברק נוסף שדיווח שהספינה "אולימפיק" שלחה גם היא "כתב ניצוצות" ובו דיווחה על התקרבות הספינה "קרפטיה" לנמל ניו יורק כשעל סיפונה 868 ניצולים.

העיתון נעזר במקור נוסף מניו יורק שתיאר את הציפייה מורטת העצבים של הקהל שהתאסף סביב משרד החברה בניו יורק, נשים שבכו ורבים שהתעלפו. עיקרה של הידיעה התמקד בניסיון המערכת להסביר לקורא הארץ-ישראלי מדוע אירוע ה"טיטניק" הוא חשוב כל כך וראוי להיות מובלט בעמוד הראשון. ראשית, מפני שמדובר "בספינה הגדולה בעולם. שזו הייתה הנסיעה הראשונה שלה". בניין הספינה עלה הון תועפות, מיליון ו־750 לירות שטרלינג. והיא נתפסה כגולת הכותרת של הטכנולוגיה המערבית. לפיכך, מציינ העיתון, רבה התדהמה בעיתוני העולם. "כשהגיעו ללונדון הידיעות הראשונות אודות האסון לא האמינו העיתונים. הם ציינו בגיליונותיהם [...] כי זה דבר שאי אפשר בעולם, כי יותר נקל להטביע בים פקק של שעם, משתטבע הספינה הזאת, היותר גדולה והיותר מפוארת, היותר מתקנת מכל התיקונים של המדע בזמן הזה".

יתרה מזאת, סיבה נוספת לדרמטיות של האירוע נובעת מכך ש"על ספינה זו הפליגו לדרכם לאמריקה אדירי עולם, ובניו-יורק הכינו להם קבלת פנים נהדרה ומפוארת". במחלקה הראשונה בלבד היו נוסעים שרבים מהם כנראה לא ניצלו, ביניהם המיליונר האמריקני אסטור. לא עזר להם לא עושרם ולא פרסומם. עם גדולי

"כתבה מיוחדת – ברלין, כ' אפריל 1912". על הכתבה חתום איתמר בן אב"י. הכתבה מחזירה אותנו לסגנונו המוכר של בן אב"י, המשלב כתיבה בגוף ראשון, החייאת סיטואציות באמצעות דיאלוגים ושימוש בשפה במינון רגשי גבוה.

בדיווח על השריפה בירושלים השתמש בן אב"י בסגנון הכתיבה בגוף ראשון כדי להפוך את עצמו לשחקן מרכזי באירוע. לעומת זאת בן אב"י לא היה על סיפון ה"טיטניק", ולפיכך הוא העתיק את זירת התרחשות הדרמה. במקום לספר על הטביעה הוא מספר תחילה באותה כתבה מיוחדת כיצד נודע לו בברלין הרחוקה על אירוע הטביעה ומהן הפעולות שנקט כדי להעביר ידיעה זו לעיתונות הירושלמי. כך אפוא הפך בן אב"י את עצמו כהרגלו לגיבור האירוע, תוך שהוא מנסה להציג לפני הקורא הארץ-ישראלי דמות של כתב עשוי ללא חת המוכן להקריב את ירח הדבש שלו כדי להעביר בכל מחיר מידע חדשותי מהיר ואמין על אירוע ה"טיטניק". לפי הכתבה הגיעו בן אב"י ואשתו לברלין ב־20 באפריל 1912, קרי כחמישה ימים לאחר טביעת ה"טיטניק" ויום לאחר הפרסום הראשון בהאור.

עוד לא הספקנו לרדת מהרכבת שזה עתה הגיעה ברלינה והביאה אותנו הירושלמים אליה: עוד לא הספקנו למצוא עגלה ו"להתמקם" בתוכה כהוגן, והנה זרמו לקראתנו ברחובות ילדים וקריאות בפיחם: חדשות, חדשות עצומות! הילדים מכרו הוספות מיוחדות מאת כל העיתונים הגדולים וכמובן שגם אנו מיהרנו לקנותם.

כך למדו בן אב"י וכלתו על אירוע בדרדנלים (הרעשת הדרדנלים על ידי אניות איטלקיות) ועל טביעת ה"טיטניק". כאיש תקשורת מיומן החליט בן אב"י לנקוט יוזמה: "מיד ציויתי לעגלון לשנות את דרכו, ותחת אשר היה עליו להגיע אל בית המלון הסעיר את סוסי לבית הטלגרף". בן אב"י, שלא ידע שעתידו פרסם יום קודם לכן ידיעה קצרה על האירוע החליט לשלוח מברק בהול לעיתונו. "במהירות החשמל ערכתי טלגרם קצר להאור" ואמסרהו לפקיד אשר שמ". הוא המשיך ותיאר את הפקיד הקורא את תוכן המברק ואחר כך מסביר לשולח שכלל לא בטוח שהמברק יגיע ליעדו, "מפני שכל הטלגרמים לירושלים עוברים דרך קושטא והנה אפשר מאוד שבקושטא יעכבוהו. הדבר קרה בימים האלה פעמים אחדות ששולחי טלגרמים התאוננו אצלנו ודרשו פיצו, שעל כן מוצאים אנו לנחוץ להודיע את הדבר מראש". אבל בן אב"י לא נרתע. הוא היה מוכן לקחת סיכון ולבזבז את כספו המועט על מברק שאולי לא יגיע ליעדו. המברק עצמו כלל את השורות הבאות: "תיתניק טבעה, בים האטלנטי, 1700 מתו ביניהם גם שטרופים ואשתו". יותר מזה לא יכול היה לכתוב מפני שהפרטים לדבריו היו מועטים. אולם נראה שהפקיד צדק והמברק כפי שמציין בהערה העורך הירושלמי, לא הגיע ליעדו.²²

האם שלח בן אב"י מברק זה או הכין לעצמו אליבי עיתונאי? להערכת הכותב דיבר אמת, שכן מברקים אחרים ששלח הגיעו למערכת, כמו המברק שהוזכר לעיל ועסק ברצח אלף יהודים ברוסיה, שעליו היה חתום בן אב"י מברלין. מגורלו של מברק זה אנו למדים שגם אם היה המברק עובר את צנזורי הבירה ייתכן שתוכנו היה מגיע לירושלים משובש.

במקביל למברק שלח בן אב"י לירושלים בדואר רגיל כתבה נרחבת שפורסמה כאמור תחת הכותרת "הדרדנלים והטיטניק". כתבה

הראשון. לעומת זאת כאשר המידע היה מועט ולא משמעותי הוא נגרר לעמודים הפנימיים או נעלם לחלוטין.

קיימת סיבה נוספת לדיווח החיזור. אנו יודעים, על סמך מספר רב של אירועים שדווחו בעיתון, שגם ללא מידע זמין ורציף היה איתמר בן אב"י מסוגל לבנות סיפור עיתונאי דרמטי. שנים רבות מאוחר יותר, בשנות העשרים של המאה העשרים, עדיין האשימו אותו מתנגדיו, בעיקר מעיתון הארץ, שהמידע שהוא מביא בעיתונו הוא במקרה הטוב מנופח ומוגזם ובמקרה הרע פרי דמיונו הפרוע.¹⁸

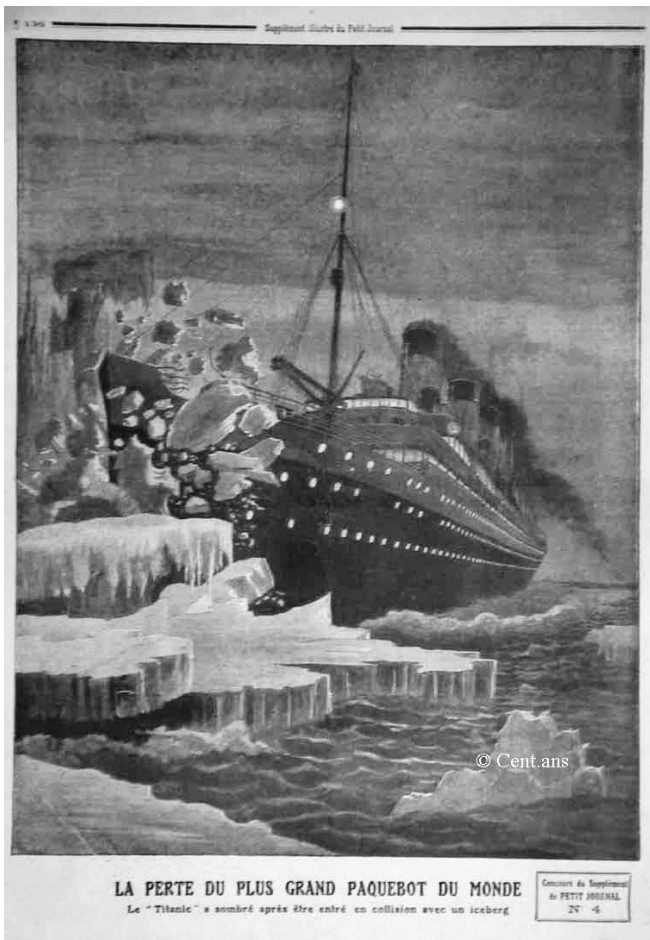
איתמר בן אב"י

מדוע אפוא לא השתמש בן אב"י בטכניקה הסנסציונית שלו גם במקרה טביעת ה"טיטניק"? הסיבה המרכזית היא שבחודשים אפריל-יולי 1912 העיתון לא נערך כלל בידי איתמר בן אב"י אלא בידי עורכים אחרים, כנראה אליעזר בן-יהודה ועוזרו אברהם אלמליח.¹⁹ הסיבה להעדרותו של איתמר בן אב"י מהארץ כתובה בגיליון 144 מה־1 באפריל 1912. בראש הגיליון מתנוססת הודעה המכריזה על נישואי בניצון בן-יהודה (בן אב"י) ללאה אבושדיד, "היום, יום ב' י"ד בניסן תרע"ב אחה"צ במלון אמדורסקי בירושלים". כעבור ימים מספר, בגיליון 145 מיום ג' ה־9 באפריל 1912, הודיע העיתון ש"האדון והגברת בן אב"י נסעו לאירופה למשך שלושה חודשים". במודעה הודה הזוג לכל מכיריהם שכיבודם לחתונתם בביקורם ובמכתבים וטלגרמים.

פרטים על מסע ירח הדבש יש בספרה של חמדה בן-יהודה על איתמר בן אב"י ובאוטוביוגרפיה של בן אב"י עצמו; אבל תיאור המסע לוקה בבלבול. הן חמדה והן בן אב"י עצמו טעו בתאריך הנישואין. חמדה טענה שבן אב"י נישא בפסח 1913 בעוד בן אב"י כתב בזיכרונותיו שהוא נישא בפסח 1914. נראה שהסיבה לטעות נובעת מכך שנישואין אלה נדחו פעמים מספר, ולפחות פעמיים הם עמדו להתקיים בפסח.²⁰

בן אב"י מספר בזיכרונותיו שמסע ירח הדבש החל בפריס ורק אחר כך הם פנו לברלין ומשם לפולין, ליטא, רוסיה וחזרה מאודסה ליפו. חמדה בן-יהודה מספרת שהזוג אמנם הגיע למרסי באיניה, אבל משם נסע ברכבת לברלין מפני שבן אב"י אמר היה לפגוש את המו"ל הברלינאי של מילון בן-יהודה. רק אחר כך פנה הזוג לפריס, ומשם המשיך לשווייץ ולמזרח אירופה.²¹ נראה שגרסת חמדה בן-יהודה היא הנכונה. הזוג אכן נחת במרסי ומשם נסע ברכבת לברלין.

הדיוק בנתיב המסע של בן אב"י ובתאריכי ההגעה חשוב לעניינינו מפני שהוא קשור קשר הדוק לשאלת סיקור אסון ה"טיטניק" בעיתון האור. לאחר הירידה בסיקור בסוף אפריל 1912 חזר האירוע לפתע לראש העמוד הראשון של העיתון בגיליון 164 מ־2 במאי 1912. למעשה כל העמוד הראשון של גיליון זה הוקדש לנושא, תחת הכותרת "הדרדנלים והטיטניק". מתחת לכותרת זו הופיע האזכור

דיווחים מאיריים על האסון במוסף העיתון הצרפתי *Le Petit Journal*

שבין עוצמתה האימתנית לבין טביעתה המהירה היא הבסיס לתיאור הדרמטי עמוס המטפורות של בן אב"י:

הטיטניק זה רק עתה נבנתה. היא הייתה הספינה היותר אדירה בעולם כולו. 270 מטר אורכה, 32 מטר רוחבה, 4 ארובות עשן. כח מגיע של 45 אלף כח סוס, 900 חובלים, מלחים, מכונאים ומשרתים. והאפשרות להסיע 3,500 נוסעים בבת אחת. וספינה איומה זו שאפילו ז'ול וורן הגאוני בכתבו על דבר "העיר השטה", שלו, לא העז לחלום כמותה. ספינה נפלאה זו שלא היה חסר בה כלום מכל מה שנחוץ לאדם בן המאה הנוכחית – ירדה תהומות בלי כל גדלות. ממש כאילו הייתה ספינה ככל הספינות, איזו סירה פשוטה קטנה, איזו קליפה קלה של ביצה טבעה.²³

ובן אב"י ממשיך ומפתח את תמונת "העיר השטה" הזו:

מה לא היה לה לספינה זו. תאים נאים ונוחים, רחבים ומרווחים, אפילו המחלקה השנייה והשלישית היו נאות יותר מהמחלקה הראשונה והשנייה בכל ספינות ים-יביתון. בתי ספרים, בתי קהוה, תיאטרון ערב

זו התפרסמה בעיתון כמעט שבועיים לאחר שליחתה ובתקופה שעניין ה"טיטניק" ירד כבר מסדר היום של האור. באמצעות הכתבה הצליח בן אב"י שבברלין הרחוקה להחזיר את סיפור ה"טיטניק" לראש סדר היום של העיתון. לאחר שתיאר את הרגע שנודע לו על האירוע, המשיך בן אב"י וסיפר לקוראיו על חווית טביעת ה"טיטניק" שלו:

ברעדה שבנו אל בית האורחים ונחכה לפרטי העיתונים בערב. ברעדה קנינו את העיתונים שהיו מלאים פריטים ונבלע את אשר מצאנו. והנה אם עניין הדרדנלים לא נתפתח כאשר חשבנו, בעניין הספינה שטבעה הלכו הדברים והתלבנו הרבה מאוד, הלכו הדברים והתבררו באופן שאין לפקפק בו כל עיקר: אסון שזכה לא קרה בדברי ימי האנושות מיום היותה ועד היום.

בן אב"י השתמש בעיתונות כדי לבנות תמונה ויזואלית מאוד ודרמטית של טביעת האנייה. בניגוד לבן-יהודה ולעזרוו, שהציגו תיאור יבש של האנייה העצומה ניסה בן אב"י להציג את ה"טיטניק" כאחת מפלאי תבל, שאפילו ז'ול וורן לא העז לחלום עליה. הניגוד

בתהומות הים. 1700 איש סגרו את עיניהם לנצח והאוניה קרפטיה הצילה רק 700 נשים וילדים ועוד גברים אחדים. כך הם החיים.

כך המשיך בן אב"י והציג עצמו כגיבור האמיתי של דרמת ה"טיטניק". אמנם על סיפון האנייה הוא לא היה, אבל בדומה לגיבוריה הטרגיים הוא חווה חוויות דומות שלשמחתו הסתיימו בסוף טוב. העמדת דמותו במרכז הסיפור יכולה להיתפס כסוג של נרקיסיזם בלתי נשלט, אבל בפועל טכניקת כתיבה זו התכוונה לחזק את ממד הרלוונטיות של סיפור האסון. שכן לקורא הירושלמי קל היה יותר להזדהות עם דמותו המוכרת של בן אב"י הירושלמי מאשר עם זאת של מיליונר נוצרי מניו יורק הרחוקה.

עם זאת בן אב"י חיפש בן נוסעי ה"טיטניק" דמות רלוונטית יותר לקורא הירושלמי, מישוה מוכר שחווה על בשרו את הקטסטרופה. ואכן, הוא מצא את מבוקשו בדמותו של נתן שטראוס.

נתן שטראוס קם לתחייה...

במברק ששלח הזכיר בן אב"י בחלקו הראשון את טביעת ה"טיטניק" ובחלקו השני את מותם של שטראוס ואשתו. מדוע נבחר שטראוס כדמות רלוונטית מרכזית לסיפור אסון ה"טיטניק", דמות שחשיבותה עולה אפילו על זו של אסטור? נתן שטראוס היה מיליונר ונדבן יהודי ניו יורקי, אולם כמוהו היו רבים. אם שמו היה מוכר לקורא הארץ-ישראלי הרי זה מכיוון שבחודש מארס 1912 הוא סייר בארץ בלוויית אשתו וידידו הד"ר יהודה לייב מאגנס. אירוע זה נחקק היטב בתודעת הקורא הארץ-ישראלי בזכות הכיסוי הנרחב שהעניק לביקור העיתון האור. עיתונו של בן אב"י הוא שהפך ביקור שיגרתי של נדבן יהודי בארץ הקודש לאירוע תקשורתי מרכזי.

בגיליון 126 מן ה-11 במארס 1912 אנו מוצאים כותרת ענק בעמוד 1 המכריזה, "האדון וגברת שטראוס והאדון והגברת ד"ר מאגנס בעירנו!" הכתבה, פרי עטה של חמדה בן-יהודה, מספרת בהתרוממות רוח על הרושם האדיר של הביקור על האורחים, ותיארה את מהלך מסעם בארץ ואת פרטי הנאום שנשא מאגנס בבית העם הירושלמי.²⁴ במהלך הביקור נפל שטראוס למשכב למשך שבועיים ורק לאחר שהבריא יצא ב-27 במארס 1912 חזרה לאמריקה. יום לאחר יציאתו, ב-28 במארס 1912, פרסם האור כתבת ענק בעמוד הראשון המכריזה על "הנדבה הגדולה". תת הכותרת מבשרת לקורא על רשימת התרומות שהותיר נתן שטראוס ליישוב, שכללו 150,000 פרנק צרפתי לבית תמחוי, 30,000 ל"בצלאל", ו-200,000 אלף למכון אהרנסון שבעתלית למלחמה בקדחת.²⁵

עם פרופיל תקשורתי כזה, אין פלא שנתן שטראוס הפך לכוכב בארץ ישראל, ולכן הידיעה על מותו על סיפון ה"טיטניק" בנוסח הראשון של המברק נועדה לחזק את ההעזעזע שגרם סיפור האסון ולהפכו לקונקרטי ולרלוונטי לקורא הירושלמי. בן-אב"י הקדיש מקום מיוחד לשטראוס ולאשתו בכתבתו:

כשקראתי את שמו בין שאר השמות, נגלד דמי! [...] האפשר! האמנם זה שטראוס שבא אלינו לראותנו, בא אלינו לתת לנו עזרה ותגבר בו יד הטבע, ויפול למשכב ושני שבועות שכב חולה בבדידותו האמריקאית? לא ראה איש, לא שבע כל עונג ויצא מירושלים שבור ונואש, מהר לאנגליה, מהר לאמריקה ועלה על הטיטניק עם אשתו?

ערב, שני עיתונים יומיים (קטנים כמובן, אך עיתונים בכל זאת), שנתנו יום-יום סלגרים אלחוטיים מכל מאורעות העולם. שדרות של עצים לטיול, בתי מרחץ, אולם להתעמלות ומורה מיוחד לכל הרוצה להתעמל, 3 רופאים, 5 רוקחים, בית מסחר קטן לעניינים שונים, כלל הדבר, עיר אמיתית! [...] וכל זה ירד במשך שעות אחדות אל מעמקי האוקיאנוס, ירד עם רוב היושבים עליו אל צלעות המים.

העיתונאי המשיך והעצים את הניגוד שבין פלא הבריאה הטכנולוגית שזכתה להשקעת ענק לבין הרף העין שבו הכול נעלם. הוא תיאר את הכמויות הענקיות של מזון באנייה, וכדי להמחיש לקוראיו המקומיים, ציין שבאנייה היו פירות "שהיו מספיקים חודש שלם לירושלים".

סיפור אסון בעיתונות המון אינו יכול להסתפק בתיאור הנזק החומרי בלבד. לתיאור הנזק החומרי צריך להתלוות תיאור סבל אנושי, שהוא הבסיס לעוצמתו הדרמטית. ללא הפעלת פרוצדורה רטורית של פרסוניפיקציה, פרוצדורה המתארת את סבלם של דמויות מוכרות, לא יכול סיפור האסון ליצור הזדהות בקורא ולעורר תגובה רגשית חזקה. כבר בדיווח מן ה-22 באפריל מנסים העורכים לתת ממד אישי לטרגדיה באמצעות אזכור העלמותו של המיליונר האמריקני אסטור כהוכחה לכך שגם עשירי תבל אינם חסינים לאסונות. אולם בניגוד לדיווח היבש מן ה-22 באפריל, מציג בן אב"י בכתבתו סיפור דרמטי עשיר המשלב מציאות ודמיון. כאן כאמור מתגלה אותו בן אב"י שגם אם אין לו פרטים על האירוע הוא מוסיף עליו מפרי דמיונו, הכול לשם בניית סיפור דרמטי קורע לב. וכך כתב העיתונאי הירושלמי:

נסע באנייה זו העשיר האמריקאי המופלג אסטור עם אשתו הצעירה. זה עתה היה במצרים ובארץ-ישראל בילה את ירח הדבש שלו [הוספת המרכיב הארץ-ישראלי נועדה להעצים את ממד הרלוונטיות של הסיפור, ע"א]. זה עתה שב לאנגליה ואיזו ספינה הייתה יותר מתאימה לחתימת ירח הדבש שלו אם לא הטיטניק החדשה? לקח תא מיוחד במחלקה הראשונה והיה מאושר ושמת. חלם חלומות לעתיד וחשב מה יעשה ב-800 מיליון הפרנק שלו ושל אשתו? והנה באמצע הלילה דפיקה. האנייה נגעה בהר קרח. צד אחד נבקע. המים נכנסו אליה. אסטור קפץ כמשוגע ממיטתו. איי אשתו? אשתו היקרה? אך אשתו לא הייתה כבר על ידו. מלחים הצילוה כשעלתה עוד לפני שנתעורר, לראות מה קרה למעלה, והורידוה בסירת הצלה. אסטור עלה גם הוא, הביט לפניו, בקש את שאהבה נפשו. גל גדול עבר עליו אז ויסחבנו המימה.

ובן אב"י מסיים במעין אנחה: "מה שווים 800 מיליונים? מה הועילו לו נישואיו, ומה כל חלומותיו?" נראה שניסה לזעזע את הקורא אולם גם ליצור אצלו סוג של קטרזיס. הרגשת הקלה ורווחה שהאסון קרה לאחר ולא לו עצמו. למעשה בן אב"י עצמו נושם כאן לרווחה. שכן כמו אסטור גם הוא נסע לירח דבש באנייה (מיפו למרסיי) וגם עליו עברה סערה נוראה שרלגע נדמה היה שתטביע את האנייה:

ובאותו יום ממש שבו קרה האסון היינו גם אנו בים: יום ראשון, יום סערה. ובלילה נעה ספינתנו. עלתה שמים וכמעט שירדה תהומות. על כל פנים זהו מה שהרגישו רבים. רעש גדול עבר בכל תאיה. הנוסעים קמו כמשוגעים. אך זה היה רק פחד שווא. הבוקר האיר, השמש צחקה והספינה נכנסה למרסיי. ואולם בשעה ההיא ממש שכבה כבר הטיטניק

סיפור על אסון עולמי נורא שבין קורבנותיו מצויה דמות מוכרת לקורא הירושלמי. יתרה מזאת, העובדה שלא נתן שטראוס הוא שמת אלא אחיו, הפחות מוכר לקורא הארץ-ישראלי, אפשרה לבן אב"י בכתבתו הבאה להמשיך בתיאור הדרמה המשפחתית ולהציג לקורא מעין "סוף טוב" חלקי.

בגיליון מס' 168 של האור, מן ה-7 במאי 1912, התפרסמה כתבה נוספת מברלין של בן אב"י, שנשלחה ב-25 באפריל. כהרגלו, פתח בן אב"י את הכתבה במשפט קריאה: "לא! מה שכתבתי במכתבי הקודם, מה שכל כך החרדני אז, אינו נכון. לא נתן שטראוס ואשתו הם שמתו באסון האנייה טיטניק. אלא אחיו של נתן ושלו אוסקר גם יחד. העשיר המפורסם והידוע איזידור שטראוס". בן אב"י הודה ש"גם מותם של אלה הוא מאורע עגום ומעצב, אך אין הוא יכול לפעול עלינו פעולה מיוחדת במינה".²⁷

לסיפור האסון נוסח בן אב"י יש מוסר השכל, שעיקרו: לא העושר ולא העוצמה הפוליטית והצבאית הם הקובעים גורלו של אדם, אלא המזל העיוור. הנה נתן שטראוס חזר בשלום לניו יורק עם אשתו, בריא בגופו ושבור ברוחו, בעוד גוויות אחיו ואשתו נמשו מהאוקיינוס. אבל הסיפור יכול היה להיראות אחרת. שכן אם הוא לא היה נופל למשכב בירושלים, ייתכן שהיה מגיע בזמן ל"טיטניק", מצטרף לאחיו ושוקע גם הוא במצולות ים.²⁸

מרכזיות ממד המזל בסיפורי אסון הובילה את המחבר לאמץ נקודת מבט תאוצנטרית על העולם, שכן בסופו של דבר, למרות אמונת האדם בכוח התבונה האנושית והיכולת האנושית לשלוט בעולם באמצעות המדע והטכנולוגיה, ממשיך הגורל העיוור לעצב את חייהם של יחידים וקבוצות.

ברוח זו, המשלבת פטליוס עם סוג של קטרזיס, סיים בן אב"י את הכתבה מה-2 במאי 1912. הוא כתב שכאשר יצאה ה"טיטניק" לדרכה נותרו רבים מאוכזבים על המזחים בלונדון, בפורטסמות ובשרבורג, שכן האנייה יצאה מוקדם מהמתוכנן. "איזה ייאוש תקף את הנשואים אז? לא לנסוע עם הטיטניק! לא לנסוע דווקא בנסיעתה הראשונה [...] כמה קנאו במאשרים שמזלם עמד להם להיות הראשונים [...] והנה נהפכה הקערה על פיה. אותם 1700 הנוסעים ירדו תהומות, ו-1700 הנשואים שקראו את הידיעה בדבר טביעת הספינה, קראו בגיל ובשמחה – איזה מזל! איזה מזל!"²⁹

גבורת בעלי ההון

כיסוי טביעת ה"טיטניק" בעיתון האור הגיע לשיאו בשבוע הראשון של חודש מאי 1912. עוצמת הסיקור הונעה מחד גיסא על ידי כתיבתו הדרמטית של בן אב"י מברלין הרחוקה, שהצליח להפוך את האירוע לטרגדיה אפית רבת עוצמה. מאידך גיסא גבר זרם המידע שהגיע לירושלים. שלושה שבועות לאחר האירוע מצויים היו כבר בידי המערכת הירושלמים מספר רב של עיתונים אירופיים שמהם אפשר היה לבנות סיפור מדויק יותר של האירוע. הדיווח עתה היה יומיומי ובדרך כלל תפס מקום בולט בעמוד הראשון. גם שטח הסיקור גדל, לאחר שמתחילת אפריל הגדיל בן-יהודה את פורמט העיתון והכריז על הגדלת שטחי הסיקור הן בנושאי פנים והן בנושאי חוץ.³⁰ בהשפעת בן אב"י שינו העורכים בירושלים את סגנון הסיקור. בחודש אפריל הוצג המידע בצורה מבוקית ולא מסודרת, במעין

כאן הוא המשיך ונתן כהרגלו דרור לדמיונו, כשניסה לשחזר את רגעיו האחרונים של גיבורו הטרגי שטראוס. הוא החזיר את הקורא לסיפונה של ה"טיטניק" השוקעת ותיאר את הורדת הנשים לסירות ההצלה כשהגברים על הסיפון:

עוד סירה אחת נשארה, ירדו אליה 40 נפש, אין מקום בה לאיש, ובכל זאת כשראו את הגברת שטראוס קראו אליה: רדי אלינו! רדי אלינו! שטראוס פונה אליה, חוזר כמוות ומבקש ממנה לרדת. היא שואלת: היש מקום גם לבעלי? לא! אם כן תהי נפשי איתו! לשווא מתחנן בעלה כי תרד. לשווא קמו המלחים להורידה בחזקה. הסירה ניתקה והלכה ושניהם עומדים ומביטים לעבר ניו-יורק. הן מרחק של יום מפריד ביניהם ובין ביתם, ביניהם ובין אושרם. אך לא! לא! אין מזל להם הפעם, לא בירושלים אף לא על הטיטניק. צריך למות!

חלק זה מסתיים במעין תקווה. "רק תקווה קטנה יש עוד. אולי לא זהו שטראוס שבא לירושלים, אולי זה איזה שטראוס שאינו מעניין אותנו כלל".²⁶

כאן תמצית סיפור האסון העממי בנוסח בן אב"י. מטרתו של סיפור האסון היא לרגש את הקורא באמצעות העצמת האירוע, הפיכתו לסיפורי, לוויזואלי ולדרמטי והיברור לתחומי העניין הספציפיים של הקורא, לדמויות שהקורא אמור להכיר באופן "אינטימי" דרך עיתונות ההמון עצמה. לכן לקורבנות האסון יש בעיני עיתון ההמון משמעות רק אם הם מוכרים לקורא. שאם לא כן, אם מדובר בסתם אדם בשם שטראוס, "אין הוא מעניין אותנו כלל".

ואכן תקוותו של בן אב"י התגשמה. למרות הסיפור הדרמטי, סוחט הדמעות, הסתבר שנתן שטראוס כלל לא הפליג על ה"טיטניק" ולפיכך הוא גם לא מת על סיפונה. האמת היא שבן אב"י יכול היה לחסוך את התיאור הדרמטי אם היה עושה חישוב פשוט. בתנאי התעבורה של 1912 לא ייתכן שאדם שיצא מירושלים ב-27 במארס הצליח להגיע לנמל סאותהמפטון באנגליה לפני ה-10 באפריל, מועד הפלגתה של ה"טיטניק". בן אב"י מצא את שמו של שטראוס ברשימת הנוסעים, אבל היה זה אחיו הבוגר, איזידור שטראוס בעל חנות הכלבו הניו-יורקית "מייסיס" שנספה עם אשתו באנייה. ייתכן שגם לפני הכנת הכתבה הניח המחבר שלא מדובר בנתן שטראוס, אבל נראה שבן אב"י לא יכול היה להחמיץ את ההזדמנות לספר

עקרון אי השוויון והניצול. ואולם, האם עולם לא מוסרי זה נועד להתקיים לנצח? ואולי מדובר בסדר כלכלי ותרבותי שביר שסופו כסופה של ה"טיטניק"?

עיתונות ההמון הולכה את סיפור ה"טיטניק" לכיוון אחר. אין בסיפורי האור ניסיון לערער את זכות הקיום של הפרדיגמה הקפיטליסטית. עולם זה של שפע ותענוגות, של תחרות וקידמה, של חופש ודומיננטיות התבונה, הוא בעיני האור העולם היחיד האפשרי. זהו עולם צודק יותר ושוויוני יותר בגלל הזכות ליחידים בלי הבדלי מוצא ומעמד להגיע לראש הסולם החברתי והכלכלי. האור משבח ומפאר יחידים אלה ומציג אותם כגיבורים אצילי נפש וכנדבנים גדולים. כך הוצג נתן שטראוס בגיליונות האור במהלך ביקורו בארץ. לפיכך שרטט העיתון סצנת מוות אצילי והרואי של עשירי עולם המוכנים להקריב את עצמם למען החלש. גדולתו של בעל ההון, על פי העיתון, נובעת מתכונותיו האישיות הנשענות על אימון וחינוך ולא על תורשה. תכונות אלה הן שמאפשרות לו דרגה גבוהה של שליטה עצמית הן בנייהול עסקיו והן במצבי משבר. זאת בניגוד להמון הפרוע, שוכן המחלקות השלישית והרביעית (שלטענת האור לא היו דחוסות כלל אלא מרווחות יותר ממחלקות ראשונות באניות ששטו בים התיכון), המונע על ידי יצריו ותאוותיו החייתיות. כאן חזר העיתון והשתמש במטפורה רווחת בקרב עיתוני הימין המערביים בסוף המאה התשע-עשרה, המשווה את ההמון לעדר חיות טרף חסרות תבונה המשתעבדות ליצריהן האגואיסטיים. באוכלוסייה זו יש לטפל ביד חזקה ובאמצעות חינוך שיטתי. עיתון ההמון נתפס כאחד הכלים המרכזיים לחינוכו ולאילופו של ההמון, באמצעות סיפורים דרמטיים נוסח סיפורי פלילים ואסונות שלצד הממד הדרמטי שלהם מכילים תמיד ממד חינוכי השעון על מוסר השכל.

לפיכך סיפור ה"טיטניק" לא נתפס על ידי האור כמטפורה לשקיעתו העתידית של הסדר הקפיטליסטי, אלא כהוכחה לשבריריותם של העולם ושל החיים בכלל. העולם נתפס כאן כשדה מערכה בין כוחות אדירים. מחד גיסא פועל המזל העיוור, עקרון המקריות הקוסמי שאינו מבדיל בין עשירים לעניים, בין חלשים לחזקים; מאידך גיסא מצוי האדם הבודד, זה המצויד בתבונה, באומץ ובשליטה עצמית. האדם נדון למאבק נצחי זה. את מקום המאבק המעמדי החליף עיתון ההמון במאבק קוסמי בין טבע לתרבות.

אבל כוחות התרבות רחוקים עדיין מניצחון. הסדר הקפיטליסטי דוחף אמנם לקידמה טכנולוגית מהירה למען רווחת האנושות, אולם קידמה זו מתגמדת מול עוצמת הטבע. עובדה זאת בולטת במקרה ה"טיטניק" השקועה במעמקי האוקיינוס. בגיליון האור מן ה-16 במאי 1912, במדור המוקדש למדע ודעת, עוסק העיתון בשאלה אם האדם מסוגל לצלול למעמקי האוקיינוס ולמשות חפצים מהאנייה: "האם אפשר הדבר שבמעמקים ששם נמצאת עתה הספינה, יצליחו לעלות איזה דבר מספינה זאת?" העיתון מקדיש מאמר מפורט למבנה העולם התתימי וללחץ המים האדיר המופעל על הספינה הטבועה. מסקנתו של העיתון פסימית:

אין תקווה להציל משם עוד איזה דבר, גם לנו בכל הקדמה שעשינו במכונות אין כלי מלאכה המסוגלים לעבור בהם במעמקים אלה. אפשר לשלשל אל המעמקים משקולת ועץ. נוכל לבדוק ולמצוא את המקום

סיכום מהיר של כמה עיתונים ומברקים שהוצג באופן מובלבל ללא קו התפתחות הגיוני. בתחילת חודש מאי 1912 הם הקדישו יותר תשומת לב לבניית הכתבה. המידע אורגן סביב ציר סיפורי אחיד, תוך שימוש בטכניקות הכתיבה של בן אב"י.

וכך בגיליון 165 מ-3 במאי 1912 המידע נשען ברובו על הדיילי טלגרף הבריטי וכלל תיאור פלסטי ארוך של האנייה דקות לפני הפגיעה בקרחון. הטקסט מזכיר בסגנונו את כתיבתה של חמדה בן יהודה, שכמו בנה החורג איתמר בן אב"י הצטיינה בכתיבה סיפורית דרמטית. הכתבה מנסה ליצור אשליה לקורא כאילו נכח באירוע. הטקסט מתאר את הים השקט והשמים הבהירים, את הנוסעים המנמנמים בתאם ואת מעט הנוסעים שנותרו בחדרי העישון וחדרי המשחק. אז מגיעה ההתנגשות שכמעט ואינה מורגשת. הטקסט ממשיך ומספר על פקודת עלייה לספון ועל סירוב של חלק מהנוסעים להישמע. גם לאחר נתינת הפקודה לרדת לסירות מנע בנקאי אחד מאשתו ומבתו לרדת, אבל כשהסתבר שהסכנה היא אמיתית, פרצה בהלה בעיקר בקרב אנשי המחלקה השלישית שרצו להשתלט בכוח על הסירות, אבל מלחי הספינה פתחו באש והשיבו את הסדר. כך הנשים והילדים הורדו ראשונים.³¹

הטקסט מן ה-3 במאי מתקן את גרסת בן אב"י על טביעת אסטור. לפי גרסת הדיילי טלגרף פונה אסטור את אשתו לסירה, וגם לאחר שנאמר לו שנותר מקום הוא העדיף לתת את מקומו לאישה שהגיעה לסירה ברגע האחרון. גם המיליונר גוגנהיים מתואר כמי שעסק בפעולות הצלה ונותר בעצמו על האנייה השוקעת. כך איפה התיאור בהאור הוא בעל גוון ערכי-מעמדי מובהק. בעוד ההמון, תושבי המחלקה השלישית, חסר דרך ארץ ושליטה עצמית, מנסה לפרוץ בכוח לסירות, אצולת הכסף (אסטור, גוגנהיים) מתנהגת באצילות ובגבורה ומקריבה עצמה למען נשים וילדים. כך סיפורו של רב החובל שנותר אחרון על הספון וקפץ לבסוף למים כשהוא מנסה להציל שני ילדים. סיפור גבורה אחר המופיע בהאור הוא של האלחוטן שעד הרגע האחרון שלח שדרים לעזרה וסירב להתפנות או תיאור גבורת התזמורת המנגנת מוסיקת אביב עליזה ושוקעת עם הספינה. נוסח סיפורי זה נמשך גם בגיליון מס' 166, ב-5 במאי 1912. גם כאן ניכרת נטייה לשבח את גבורת בעלי ההון והמנהלים כמו בעל הספינה ולהאשים את המעמדות הנמוכים, בעיקר את המלחים, שלטענת העיתון שתו לשוכרה בערב שלפני האסון וניסו להשתלט בכוח על סירות ההצלה. כך חוזר הגיליון ומציג את הבהמיות והאגואיזם של ההמון לא רק מקרב הנוסעים אלא גם מקרב המלחים. בניגוד לקצינים ולסגל הבכיר חיפש הסגל הזוטר כל דרך להינצל, גם על חשבון נשים וילדים. המספר הרב של הניצולים מקרב המלחים והמסיקים מעיד על כך.³²

האם שירת עיתון ההמון באמצעות סיפורי אסון ה"טיטניק" את הסדר הכלכלי והפוליטי הקיים? האם הוא הציג טוב שבכל העולמות? ואולי ההפך הוא הנכון? אפשר להשתמש בסיפור אסון מסוג זה כמטפורה חתרנית. מטפורה זו רואה ב"טיטניק" את התגלמות החברה הקפיטליסטית המקיימת על בסיס עוצמה טכנולוגית ומדעית שליטה וניצול בלתי פוסקים של מעמד העובדים למען רווחת מעטים. הניגוד הצורם בין השפע והעושר של יושבי המחלקה הראשונה מול הדוחק והמחנק של יושבי המחלקות השלישית והרביעית ממחיש את

שצללה שם הטיטניק ואולי נוכל להוציא משם איזה כלי קטן, אבל גם זה אפשר רק במקרה. הספינה וכל אשר בה תשכב במעמקים האימיים האלה לעולם.³³

לנוכח סיפורי אסון נוסח ה"טיטניק" אין פלא שעיתון **האור** הואשם על ידי מתנגדיו משמאל, בעיקר מקרב מערכת **הפועל הצעיר**, בהפצת "אופיום להמונים", קרי בשימוש בסיפורי פלילים ואסונות כדי להסיט את תשומת לבו של הקהל מעניינים רציניים לזוטות. באמצעות סיפורי אסונות, טענו יוסף חיים ברנר וחבריו, ניסה **האור** להסתיר מעיני הציבור הרחב בארץ את המציאות האמיתית של מלחמת מעמדות ולהחליפה בתמונת עולם דרמטית המתארת מאבק קוסמי בין כוחות קידמה (קפיטליסטים) לכוחות טבע פראיים. המאפשר לעיתוני ההמון לפאר ולרומם את הסדר ההגמוני הקיים ולהציגו כטוב שבכל העולמות.³⁴

הערות

1. על ראשית עיתונות ההמון האירופית ועל סגנונה הייחודי (כולל התייחסות לז'נר "ספורי אסונות") ראו:
  1. Ouzi Elyada, "Divertir et faire lire – stratégies éditoriales de la presse populaire", *Etudes de Linguistique Appliquée*, 119, (juillet – septembre 2000), pp. 305-316 ; Dominique Kalifa, *L'encre et le sang, récits de crimes et société à la belle époque*, Paris, Fayard, 1995 ; Annik Dubied et Marc Lits, *Le fait divers*, Paris, PUF, 1999.
  2. עוזי אלידע, "לידת העיתונות העממית בא"י", א-ב, **קשר** 11, (מאי 1992), עמ' 70-79; שם 12, (נובמבר 1992), עמ' 76-85.
  3. **הצבי** מס' 28, 28.11.1908.
  4. איתמר בן אב"י, **עם שחר עצמאותינו**, ירושלים, הוועד הציבורי להוצאת כתבי איתמר בן אב"י, 1961, עמ' 199-200.
  5. **הצבי** מס' 28, 28.11.1908, עמ' 1-2.
  6. בן אב"י, **עם שחר עצמאותנו**, עמ' 199-200.
  7. על העיתון **החרות** ראו י. בצלאל, "החרות" (1909-1917) ועורכו חיים בן עטר, **קשר** 13, (מאי 1993), עמ' 57-67.
  8. עוזי אלידע, "לידת העיתונות העממית בא"י", (נובמבר 1992), עמ' 76-78.
  9. ראו דיווח על מהפכת התורכים הצעירים והדחת הסולטאן, **הצבי**, מס' 159, 29.4.1909.
  10. על משרד הידיעות של ד"ר בנציגראו איתמר בן אב"י, **עם שחר עצמאותינו**, עמ' 239-242.
  11. שם.
  12. בתחילת המנדט, בי"ב 1919, עדיין השתמש בן אב"י בקשריו עם פקידי הדואר כדי לקבל בחינם מידע טלגרפי. ראו שם, עמ' 372.
  13. **האור**, מס' 157, 24.4.1912, עמ' 3. ראו תיקון המידע **בהאור** מס' 158, מ"ב 25.4.1912, עמ' 3. רק בגיליון 167 מ"ב 6.5.1912 הציג העיתון פרטים על הטבח בפאז על בסיס דיווחי העיתונות הגרמנית. בן אב"י מזכיר במכתב ששלח ב-25 באפריל ושפורסם **בהאור** ב"ב במאי שהדיווחים הראשונים היו מוגזמים ומספר ההרוגים בפאז ירד ל-150. ראו **האור**, מס' 168, 7.5.1912, עמ' 1.
14. **האור**, מס' 153, 19.4.1912, עמ' 3.
15. **האור**, מס' 155, 22.4.1912. ייתכן שהעיתון עסק באירוע כבר בגיליון 154, אבל גיליון זה חסר באוסף בית הספרים הלאומי.
16. שם.
17. **האור**, מס' 156, 23.4.1912.
18. על האשמות **הארץ** ראו עוזי אלידע, "עיתונות 'צהובה' מול עיתונות 'הגונה', הדיון על דמות העיתונות העברית בשנות ה-20", **קשר**, 26, (1999), עמ' 37-48.
19. למרות הדיווח החיזור עסק בן-יהודה בחודש אפריל 1912 בשיפור עיצובו של **האור**. במודעה שפורסמה ב"ב במאי 1912 הודיע העיתון שמזה שבועות מספר הוגדל הפורמט של העיתון וכתוצאה מכך התרחב הדיווח הן על ענייני פנים והן על ענייני חוץ ושופר. כן נוספו מדורים והוחל בפרסום סיפור בהמשכים. לדברי המודעה זכה הפורמט החדש לעידוד מקהל הקוראים. **האור**, מס' 163, 1.5.1912.
20. על גרסאות שונות לתאריך נישואי בן אב"י ראו חמדה בן-יהודה, **נושא הדגל: חיי איתמר בן אב"י**, ירושלים, בן-יהודה – הוצאה לאור, 1944, עמ' 104 ("החתונה התקיימה בערב פסח 1913, ברוב פאר והדר..."). ראו גם בן אב"י, **עם שחר עצמאותנו**, עמ' 250 ("ואמנם – באותו פסח של שנת תרע"ד (1914) הוחגה סוף סוף החתונה בין משפחת בן-יהודה ומשפחת אבושדיד, בהשתתפות כל ירושלים, חתונה שירושלים לא ראתה רבות כמוה"). על דחיית החתונה פעמים מספר ראו בן אב"י, שם, עמ' 248-250 ("שני פסחים עברו מאז אירוס, ופסח שלישי מתקרב ובא – ובמשפחת אבושדיד דוחים עדיין את יום החתונה").
21. על גרסאות מסע ירח הדבש ראו איתמר בן אב"י, שם, עמ' 250-264. חמדה בן-יהודה, שם, עמ' 104-114.
22. **האור**, מס' 164, 5.5.1912, עמ' 1.
23. שם.
24. **האור**, מס' 126, 11.3.1912, עמ' 1.
25. **האור**, מס' 141, 28.3.1912, עמ' 1.
26. **האור**, מס' 164, 2.5.1912, עמ' 1.
27. **האור**, מס' 168, 7.5.1912, עמ' 1.
28. שם. העיתון **החירות**, הירושלמי דיווח ב"ב 15 במאי 1912 על ד"ר מאגנס שהגיע לניו יורק באנייה "מורטיניה". מאגנס סיפר שיצא מארץ ישראל עם נתן שטראוס. שטראוס עצר לטיול באיטליה אבל הציע למאגנס להצטרף לאחיו איזידור על "הטיטניק". מאגנס נטה לקבל את ההצעה אבל אשתו התנגדה וסופם שעלו על "המורטיניה". ראו **החרות**, מס' 115, מ"ב 15 במאי 1912. נתן שטראוס עצמו המשיך בפעילותו הפילנתרופית בארץ בתקופת המנדט. הוא תרם לארגון ההתיישבות "בני בנימין" ועל שמו קרויה העיר נתניה.
29. **האור**, מס' 164, 2.5.1912, עמ' 1.
30. ראו הערה מס' 19 וכן הודעה **בהאור**, מס' 163, 1.5.1912.
31. **האור**, מס' 165, 3.5.1912, עמ' 1.
32. **האור**, מס' 166, 5.5.1912, עמ' 2. ראו דיווח דומה בגיליונות **האור** מה"ב, ה"ב 16 וה"ב 19 במאי 1912.
33. **האור**, 16.5.1912, עמ' 2-3.
34. על התקפת אנשי **הפועל הצעיר** על בן אב"י ראו עוזי אלידע, "לידת העיתונות העממית בא"י", **קשר**, 12, (נובמבר 1992), עמ' 76-85. ברנר וחבריו האשימו את בן אב"י ובן-יהודה בקידום מודע של אינטרסים של בעלי הון ובמלחמה נגד ניסיונם של הפועלים בארץ להתארגן ולהגן על החלש.